

Majorossy Imre Gábor

*RECENZÍÓ A HUSZÁR ZOLTÁN ÉS KLEIN ÁGNES ÁLTAL
SZERKESZTETT „MENSCHEN IN DER GESCHICHTE.
UNGARNDEUTSCHE SCHICKSALE KENNENLERNEN DURCH ORAL UND
VISUAL HISTORY” CÍMŰ KÖNYVRŐL*

(Historegio 12, hrsg. von Gerhard Fritz, Verlag Manfred Hennecke,
Remshalden, 2021, ISBN 9783948138097, 213 o.)

A magyar történelem évszázadokon keresztül szorosan kapcsolódott a német (nyelvű) népek történelméhez – hallhatjuk-olvashatjuk gyakorta. Emlékezhetünk: az évszázadok száma legalábbis Luxemburgi Zsigmond (1387-1437) uralkodásától kezdve közel hétre rúg, így azonnal nyilvánvalóvá válhat, hogy történelmünket a geopolitikai realitások nélkül aligha érthetjük meg. Immár több, mint hetvenöt esztendő telt el a második világháború vége óta, az európai, sőt, nagyrészen a világpolitika kisebb és nagyobb mozgástereit mégis mind a mai napig ez határozza meg.

Ennek a realitásnak mikrotörténelmi gyökerei is vannak. Hazánkban az államalapítástól kezdve élnek német gyökerű és kultúrájú emberek, akik – miközben nem felejtették, ők maguk vagy az őseik honnan érkeztek – hűséges és dolgozó magyarokká váltak: előbb a Magyar Királyság uralkodójának alattvalóivá, azaz hungarusokká, később, a modern, közjogi értelemben megszilárdult nemzetállamok kialakulása után egyenrangú állampolgárokká.

E nélkül a széles – egyrészt évszázadokat, másrészt a társadalom átfogó metszetét, harmadrészt pedig a tájegységi jellegzetességeket figyelembe vevő – olvasási stratégia nélkül az előttünk fekvő igényes tanulmánygyűjtemény szervetlennek, távolinak és irrelevánsnak hatna. Az érdeklődő befogadó által levonható tanulság azonban pontosan ennek ellenkezője.

A kötetben közölt tanulmányok ugyanis a források révén viszonylag könnyen hozzáférhető kora újkortól kezdve mutatnak be egy-egy pillanatfelvételt a németiség magyarországi mikrotörténelméből. Különös párhuzamot mutatnak például azok az írások, melyek a magyar és német területek közötti szándékolt vagy kényszerített el- és kivándorlást mutatják be. Gerhard Fritz (pp. 36-59) és Michael Barta (pp. 127-149) szövegei egyaránt azt mutatják be, hogyan kerekedik fölül a hűség, a folytatni és élni akarás szelleme. Mindkét esetben egykor német területről Magyarországra érkezett családokról esik szó, melyeknek – akaratukkal teljességgel ellentétesen és minden érdemük ellenére – mégis el kell hagyniuk hazájukat. Németországba történő visszavándorlásukkal őseiket utánozzák, hiszen amint azok új életet kezdtek másutt, sokkalta idegenebb környezetben, ugyanúgy kell nekik is ezt tenniük, immár ungarnddeutsch-ként, Németországban. Éppen az ő történetükkel kapcsolatban talán nem haszontalan a transzkulturalitás (Wolfgang Welsch) fogalmát bevezetni. Mindkét tanulmány arról számol be ugyanis, hogyan találkozott a múlt-

ban a német és a magyar kultúra, hogyan gyakoroltak egymásra hatást, hogyan keveredtek és itatták, illetve hatották át egymást (Welsch kifejezésével: „Mischungen und Durchdringungen”¹).

Gerhard Fritz vállalta a kötet meghatározó jelentőségű, módszertani bevezetőjének megírását is. Nézete szerint ugyan a kötetben szereplő tanulmányok elsősorban az oral history módszertanát követik, mégis szükségesnek tűnik hangsúlyozni, hogy az ekként értelmezett visszaemlékezések az ego-dokumentumoknak csak egy csoportját képezik, melyeket a kötetben még tárgyi emlékek is kiegészítenek. A bizonyítványokat, leveleket és efféléket bemutató illusztrációk hatékonyan teszik teljessé a kötet tudományos programját, melyet már a szerkesztők előszavából is megtudhatunk: a szubjektív történelmi tapasztalatok fölelevenítése, melyek az objektív történettudományi elemzés során könnyen elsikkadhatnak. Gerhard Fritz legfontosabb módszertani megállapítása éppen az, hogy az ego-dokumentumokat éppoly hűvös tárgyilagossággal kell kezelni, mint a történetírói munkákat, továbbá, hogy a forrásfeldolgozás során az egyes forrásműfajok sajátosságaival maradéktalanul tisztában kell lenni. Csakis ez teszi lehetővé, hogy a megfelelő forráskritika elvégzése után a szakember és az olvasó egyaránt helyes következtetésekre jusson.

Előszavuk végén a szerkesztők ugyanezre hívják fel a figyelmünket azáltal, hogy hangsúlyozzák: a kötetben közölt magánjellegű visszaemlékezések alapvető jellegzetessége a szubjektivitás, ha azonban helyesen kezeljük őket, jelentős történelmi értéket képviselnek.

Az elsőként említett, a vándorlás-kitaszíttatás uralta visszaemlékezésekkel némiképpen ellentétben áll Haslauer Edina írása (pp. 60-80). Családjának ugyanis térben nem kellett hatalmas utakat megtennie. Ám bensőleg, kulturálisan és – nem utolsósorban – vagyoni-megélhetési szempontból ez a család is súlyos megpróbáltatásokon ment keresztül. Ha nem országok között is, mégis nemzeti identitásukból kitzasztva kellett új életet kezdeniük. A visszaemlékezés külön érdeme egyrészt, hogy a megpróbáltatások embert-lelket nemesítő, úgymond, „hasznát” is tárgyalja, másrészt megbecsüléssel szól a befogadó falu, Ócsény jóindulatú magyar lakosairól – ideértve a gyermekeket is. Hiszen az iskolások az új, számukra még ha nem is teljesen idegen, mégsem használatos nyelvet egy év alatt szinte tökéletesen elsajátították – ami aligha lett volna elképzelhető a gyermekek kölcsönös derűje, nyitottsága és előítélet-mentessége nélkül.

Némiképpen más eredménnyel ugyan, ám a gyermekek alkalmazkodóképessége Klein Ágnes írásában (pp. 81-109) is különös szerepet játszik. Egyrészt ugyanis a baráti családok a nyelv elsajátításának céljából egymáshoz küldözgették gyermekeiket, másrészt – a beszámoló szerint – az iskola ezúttal nem bizonyult ebből a szempontból eredményesnek, ami azután valódi megértési és így beilleszkedési problémákat okozott. A második világháborús és azon belül a magyar, illetve a magyarországi (német) lakosság felé irányuló (német) propaganda megtette hatását: családtagok fordultak egymás ellen. Jól jellemzi a helyzetet a következő tényleírás: „Bei der Volkszählung 1941 gaben sie einheitlich ungarische Nationalität, doch als Muttersprache, der Wahrheit entsprechend, Deutsch an.” (p.

¹ Wolfgang Welsch: Transkulturalität; Realität, Geschichte, Aufgabe, NAP, Wien, 2017, p. 12.

99) [Az 1941-es népszámlálás idején a magyar nemzetiségűnek vallották magukat, anyanyelvükként ugyanakkor – a valóságnak megfelelően – a német nyelven adták meg]. A szovjet csapatok megjelenése pedig szinte filmszerűen felidézi Sára Sándor A vád című filmjének (1996) nagyhatású jeleneteit. Hasonlóan drámai – ugyanakkor a mai perspektívánkból talán meglepőnek ható – következményekkel járt a németnyelvű lakosok elhurcolása a Szovjetunióba, illetve a bukovinai székelyek letelepítése a faluban. A történelmi körülményekhez képest pedig más jellegű törésről tanúskodik az anyanyelv elvesztésének, illetve a nyelvcsereének az élménye: az unokák egyrészt már nem tudnak németül, másrészt az iskolában tanult német a falubéli nyelvjáráshoz képest teljesen idegen. A nagyszüleikkel alig-alig, de inkább egyáltalán nem tudnak beszélni többé.

Talán Szederkényi Éva (pp. 110-126) áttekintése a legszemélyesebb munka a kötetben. Címéhez illeszkedő, irodalmi igényű megfogalmazásban tekinti át családjának történetét, melyet nemcsak a történelem, hanem személyes tragédiák sorozata, mindenekelőtt a betegségek, illetve az abból következő gyermekhalandóság sújtott. Ez az írás azért is egyedülálló, mert az ősi, természetes, maga erejével és szorgalmával nemcsak boldogulni akaró, hanem boldogulni is tudó parasztság városba áramlását, egyúttal pedig társadalmi helyzetének alapvető megváltozását is bemutatja. És ennek csak mellékes hozadéka a német gyökerek szinte teljese elvesztése.

Michael Barta már vizsgált szövegéhez kapcsolódik Szauer Ágnes írása (pp. 150-175), amennyiben Németkér jelenti mindkét esetben a hazát. Ha a recenzens eléggé figyelmes volt, talán nem alap nélkül jelenti ki: ez a tanulmány több szempontból is különbözik a többitől. Egyrészt egyedülként alkalmazza a közvetlen idézet módszerét, vagyis az elvégzett interjúkat nem átfogalmazva tömöríti, hanem mer szabad folyást engedni az emlékező hangoknak. Jóllehet, a tanúvallomásokkal fölérő emlékezésekre alapozva megtehetné, hogy állást foglal, ehelyett azonban a klasszikus modernitás korával beköszöntött igazságábrázolás mellett dönt, és a befogadóra bízva a mozaikcserepek összeillesztését. Másrészt az elhurcoltatástól való ismétlődő rettegés, az eltávozottak és az otthon maradtak sorsának párhuzamos ábrázolása ugyancsak egyedülálló. Harmadszor pedig: figyelemreméltó, hogyan ismeri föl az összefüggést a küzdelmes, de azon belül is mindenekelőtt a rettegéssel teli esztendő és a korai halálozás között. És még egy különös jellegzetesség: csakúgy, mint Klein Ágnes munkájában, itt is lényeges szerepet tölt be a hitbéli bizonyosság. Amint ott a mariazelli zarándoklatról és a rózsafüzér-imádságról szerzünk tudomást, itt az imádságokról és a misehallgatásról értesülünk.

Az elesettek miatt érzett keserűség még tovább is részleteződik a kötetzáró két tanulmányban, ugyanis mindkettő a magyarországi németek Szovjetunióba történt elhurcolását tárgyalja. A két írás mégis különbözik, hiszen W. Müller Judit aprólékos dokumentarista és historiográfiai módszerrel járt utána, milyen sors jutott a Vörös Hadsereg által, sztálini parancsra végrehajtott eszelős intézkedéssorozatnak (pp. 176-202). A tanulmány először a szovjet munkatáborokba történő internálásra vonatkozó általános ismereteket foglalja össze, ami az érdeklődő olvasónak talán nem jelent újdonságot, hasznossága mégis vitathatatlan, nem utolsósorban a túlélést lehetővé tévő különbségek módszeres számbavétele miatt. Hiszen más volt egy dél-kaukázusi tábor és más egy közép-szibériai. Nem kell magyarázni, honnan nyílt egyáltalán esély valaha hazajutni. A továbbiakban

pedig sorjáznak az eredeti dokumentumok: visszaemlékezések, fényképek, hazacsempészett lapok. Különösen meghatóak a táborokban kialakuló emberi kapcsolatokról szóló emlékek – és itt ismét két filmre kell emlékeztetnünk. Egyrészt László Gábor munkájára (Isten veled, hazám!), mely a dunabogdányi svábok sorsát mutatta be (2012), másrészt a Szász Attila rendezte Örök tél című alkotásra (2018).

A filmek kapcsán pedig elérkezünk a kötetzáró tanulmányhoz, melyben Huszár Zoltán és Somogyvári Rudolf (pp. 203-208) túllép a közvetlen forráskezelésen, és a művészi ábrázolás elkerülhetetlen válogató-hangsúlyozó és újrateremtő eszközein keresztül kívánja vizsgálni a szovjet kényszermunka és a Szovjetunióba történt elhurcolás egyéni és közösségi drámáját. A jövőre vonatkozó jelen idő nem alaptalan: az írás voltaképpen Zwischenbericht, azaz a folyamatban lévő munkáról szóló jelentés. Huszár és Somogyvári ugyanis átfogóan kívánják bemutatni, hogyan tekintenek sorsukra a még élők, illetve a szemtanúk. Határozott törekvésük, hogy a múltfeldolgozás ne záruljon le a háborús események, tettek és tragikus, helyenként pedig emberségről tanúskodó élmények áttekintésével, hiszen az emberi élet, a mikro- és a makrotörténelem folytatódott-folytatódik. Vélekedésük szerint az eddig elkészült anyagokból annyi máris világos, hogy a magyarországi németajkú lakosság túlnyomó többsége nem vett részt a politikai mozgalmakban, egyúttal pedig magyar(országi) identitása érintetlen maradt. A magyarországi németek múltfeldolgozása egyrészt szüntelenül zajló folyamat, másrészt nem áll magában. Ahogy a szerzők rámutatnak: a magyarországi többségi népesség Trianon-traumájához mérhető. Ez különösen érdekes megállapítás akkor, amikor az internacionalista egypártrendszer a huszadik századi traumák nagyrészét elhallgatni igyekezett: mind a holokauszt, mind Trianon, mind pedig a nemzetiségek (ne felejtkezzünk el a szlovákokról, illetve az ide-oda telepített magyarokról sem) tragédiája finoman szólva sem képezte a történettudományi diskurzus főáramát. Végezetül az írás kedvcsinálónak interjúrészleteket is közöl az immár negyvenkét órányi nyersanyagból, egyben pedig hangsúlyozza: a töredékesség nem mesterkél, hanem a valóságot, az emberi sorsokat tükrözi.

A bevezetőben említett és csak méltatandó, következetesen végigvitt mikrotörténelmi nézőpont és vizsgálati módszer mögött eltölpül néhány apró pontatlanság: a 102. oldalon nyilvánvalóan keveredik a Wehrmacht és az SS („in die deutsche Armee SS”). A 125. oldalon látható dokumentumerejű kép aláírásához egy apró magyarázat elkelt volna: miért is volt a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának még 1970-ben is az a neve, hogy Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. Kissé feltűnőbb a szöveg fésületlensége a 181. oldalon, amikor a GULAG és GUPVI orosz betűszavak föloldására és átírására kerül sor („Glavnoje Upravlenyje Iszpravityelno-trudovih Lagerej” [i Kolonij (MIG)]). A megoldás tökéletes – a magyar helyesírás szerint. Főleg, hogy a következő feloldásnál („Glavnoje Upravlenije Po delam Wojennoplennyh i Internirowannyh”) már németesítő törekvés (és a szófajok fel nem ismerése) érhető tetten, kérdés mármost, hogy egy német olvasó egyrészt tud-e mit kezdeni a magyar -sz- betűkapcsolattal (nem tud: ezért s-nek, illetve cs-nek képzelet), továbbá, hogy felismeri-e az y mögött az orosz veláris i-t (melyet hazánkban évtizedekig jerünek tanítottak...); másrészt a delam (mely indogermán kapcsolaton át a Teil szó rokona) szóban található lágyulásról nem értesül. Biztosan van mindkettőnek a német történetírásban bevett megfelelője, melyre rövid keresés után rátalálunk: Hauptverwaltung

der Besserungsarbeitslager und -kolonien, illetve Hauptverwaltung für Angelegenheiten von Kriegsgefangenen und Internierten. Nem egészen érthető továbbá, mire gondolt a szerző a 183. oldalon, amikor azt írja: „des sogenannten historischen Ungarns”. Csak remélhetjük, hogy ez a mondatrészlet még egy másik történelmi korszakban született, és nem kell vitát kezdeményeznünk Márai Sándorról, Kemény Zsigmondról vagy Kosztolányi Dezsőről – a történelmi és nem az úgynevezett („sogenannte”) történelmi Magyarországról.

Mindezek – ismételten hangsúlyozzuk – jelentéktelen apróságok ahhoz az alapos, adat-, dokumentum- és tényalapú történetírásról tanúskodó munkához, melybe a kötet bepillantást enged. Csak remélhetjük, hogy a Huszár Zoltán és Somogyvári Rudolf terve megvalósul, és a magyarországi németiség huszadik századi sorsáról átfogó film készül.